

1-й ОКРЕМИЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПІХОТНИЙ БАТАЛЬЙОН ЯК ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ФОРМУВАННЯ У СКЛАДІ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1942–1943 рр.: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ

Проаналізовано історію створення та бойовий шлях інтернаціонального військового формування – 1-го окремого Чехословацького піхотного батальйону під командуванням Людвіка Свободи, що діяв на території СРСР у складі Робітничо-селянської Червоної армії в 1942–1943 рр., його участь у Харківській оборонній операції 19 лютого – 14 березня 1943 р. Уточнено кількісний та етнічний склад батальйону, чисельність добровольців, загиблих у боях за с. Соколове 8–13 березня 1943 р.

Ключові слова: *інтернаціональне військове формування, 1-й окремий Чехословацький піхотний батальйон, Харківська оборонна операція, добровольці.*

Історія інтернаціональних військових формувань, які були створені на території СРСР у період Другої світової війни й воювали у складі Робітничо-селянської Червоної армії (далі – РСЧА), є недостатньо вивченою проблемою військової історії. Передумовам виникнення та процесові формування в СРСР бойових підрозділів Польщі (армія генерала В. Андерса, 1-ша польська піхотна дивізія ім. Т. Костюшка), Чехословаччини (1-й окремий Чехословацький піхотний батальйон, далі – 1-й ОЧПБ), Югославії, їх матеріального забезпечення, озброєння, діяльності радянських військових навчальних закладів з підготовки для них офіцерських кадрів присвячені окремі наукові розвідки.

Історіографія теми дослідження представлена переважно працями радянських істориків, що стосуються аналізу баталій на німецько-радянському фронті періоду Другої світової війни. У них можна знайти довідкову інформацію про формування іноземних волонтерських підрозділів у складі РСЧА, зокрема 1-го ОЧПБ, характеристику Харківської оборонної операції 19 лютого – 14 березня 1943 р. й подій березня 1943 р. біля сіл Таранівка та Соколове (обидва нині Зміївського району Харківської області). Зокрема, це праці С.І. Грачова, Ф.П. Петрова, І. Компанієць, С.А. Лесневського, В.І. Соколовського, Д.І. Новаківського, А.Д. Марченка, С. Соколова, а також колективні збірки з історії

Чехословаччини та створення народних армій країн-учасниць Варшавського договору [5; 11; 13; 18; 25; 7–9]. Слід зазначити, що специфічними рисами радянської історіографії є її заідеологізованість, брак альтернативних інтерпретацій історичних процесів та явищ. «Офіційні позиції» радянських дослідників передбачали звеличення перемог РСЧА, замовчування причин її поразок, брак об'єктивності в оцінках боєздатності сил Вермахту. У працях згаданих авторів здебільшого висвітлено героїчні аспекти третьої битви за Харків у лютому – березні 1943 р., зокрема подвиг широнінців біля с. Таранівка, спільні дії радянських і чехословацьких частин біля с. Соколове, ідеї бойового братерства. Вагомий внесок у розробку тематики створення інтернаціональних волонтерських формувань на території СРСР періоду Другої світової війни зробив український радянський історик А.Д. Марченко. Сторінки його документальних нарисів присвячені бойовій співдружності радянських і чехословацьких воїнів, показано зв'язок між подвигами гвардійців-широнінців та волонтерів 1-го ОЧПБ під командуванням Л. Свободи, які тримали оборону в районі р. Мжа біля м. Зміїв [15; 18].

Історіографії пострадянського періоду, дотичній до проблеми дослідження, притаманні аналітичний характер і критичне ставлення до праць попередників. Нове покоління істориків поряд із дослідженням перебігу бойових дій на Південно-Західному фронті в лютому – березні 1943 р. більше уваги приділяє з'ясуванню основ радянської ідеологічної та військово-політичної системи, її впливу на пошук потенційних союзників у Другій світовій війні, формування антигітлерівської коаліції, що відобразилося у створенні іноземних військових підрозділів на території СРСР, зокрема 1-го ОЧПБ. У сучасній історіографії слід виділити праці, в яких започатковано аналіз окремих аспектів проблеми нашого дослідження. Це, зокрема, кандидатська дисертація С.М. Картавого «Створення в СРСР іноземних військових формувань і підготовка для них офіцерських кадрів...» та історичний нарис під редакцією І.Ю. Пахомова «Брати по зброї. Підготовка іноземних військовослужбовців» [10; 2]. Праці присвячено питанням військово-політичного співробітництва СРСР та країн, окупованих Німеччиною напередодні й на початку Другої світової війни, підготовці військовослужбовців та офіцерського складу для армій країн, які боролися за відновлення державності. Дослідження супроводжуються додатками (архівні матеріали, фотографії, карти, схеми).

Що ж до зарубіжної історіографії, то варто відзначити внесок представників німецької історичної школи. На окрему увагу заслуговують перекладені з мови оригіналу праці німецьких учених К. Пауля «Дорога у нікуди: Вермахт та Східний фронт» та В. Фея «Танкові битви військ СС», у яких матеріал викладено з позицій історії повсякденності, усної історії, під кутом зору офіцерів та солдатів Вермахту [21; 28]. Автори намагаються з'ясувати причини перемог і фіаско збройних сил Німеччини на різних етапах Другої світової війни, подають характеристику РСЧА та іноземних формувань у її складі. Окрім того, для проведення

історичних порівнянь, визначення особливостей створення польських і чехословацьких військових підрозділів на території СРСР ми використали літературу та джерела польського й чехословацького походження [31-34].

Незважаючи на значну кількість наукових та науково-популярних праць, присвячених історії визволення м. Харкова в 1942-1943 рр. (так званим битвам за Харків), деякі аспекти третьої битви, пов'язані з участю 1-го окремого Чехословацького піхотного батальйону (1 Československý samostatný polní prapor) під командуванням Л. Свободи 8-13 березня 1943 р. біля с. Соколове, на південно-західних підступах до міста, потребують дальшого вивчення в контексті усної історії, історії повсякденності, етнічної історії, історичної пам'яті, що є актуальними напрямками сучасної історичної науки [11; 15; 19; 25; 26]. До питань, що потребують поглибленого вивчення, можна віднести такі, як історія формування та бойовий шлях 1-го ОЧПБ, прорахунки радянського командування у плануванні та проведенні Харківської оборонної операції 19 лютого - 14 березня 1943 р., статистика втрат і збитків, завданих частинам РСЧА (зокрема, й чехословацьким підрозділам), а також частинам Вермахту в боях за с. Соколове в березні 1943 р.

Завдання нашого дослідження: проаналізувати причини створення та бойовий шлях 1-го ОЧПБ у 1942-1943 рр.; стратегічні плани РСЧА й Вермахту на Харківському напрямі в лютому - березні 1943 р.; з'ясувати окремі аспекти «бойового хрещення» 1-го ОЧПБ у третій битві за Харків; уточнити його кількісний та етнічний склад, характер озброєння; визначити статистичні дані загиблих чехословацьких волонтерів у боях 8-13 березня 1943 р. біля с. Соколове.

Цінними джерелами, що висвітлюють плани радянського та німецького командування в ході третьої битви за Харків, проведення військових операцій за участю 1-го ОЧПБ, є мемуари полководців, командирів РСЧА В. Абатурова, А. Гулакова, І.М. Моногарова, К.С. Москаленка, М.Г. Штикова, командира 1-го ОЧПБ Л. Свободи, військово-польовий щоденник чехословацького волонтера М. Броже, щоденники командувача групи армій «Південь» генерал-фельдмаршала Е. фон Манштейна, а також опубліковані архівні матеріали, офіційні документи й мемуаристика, використані нами в дослідженні [1; 6; 16; 17; 30; 24; 3; 14; 22; 29]. Цікавими в руслі біографістики та історичної пам'яті є спогади З. Клусакової-Свободової, професора економіки, доньки Л. Свободи, що розкривають окремі аспекти біографії її батька, історії формування та бойового шляху 1-го ОЧПБ [34].

Аналізуючи причини створення 1-го ОЧПБ як інтернаціонального формування у складі РСЧА в 1942-1943 рр., слід звернути особливу увагу на те, що після підписання Мюнхенської угоди 29 вересня 1938 р., за підсумками якого Чехословаччина втратила суверенітет, група провідних чехословацьких політиків на чолі з Е. Бенешем сформувала в еміграції закордонний центр опору з метою відновлення державності республіки - Чехословацький тимчасовий уряд у вигнанні (Československé exilové státní zřízení). З етнічних словаків і чехів, які проживали за

кордоном, патріотів-волонтерів, яким вдалося покинути окуповану країну, було сформовано інтернаціональні військові підрозділи: спочатку - Чехословацький легіон у Польщі, сухопутну дивізію та загони льотчиків у Франції; потім - у Великій Британії та на Середньому Сході. Своєю участю у військових операціях у складі іноземних армій вони мали символізувати існування чехословацької держави й сприяти визнанню емігрантського уряду в Лондоні як єдиного представника її інтересів [25, 65].

Після нападу 1 вересня 1939 р. Німеччини на Польщу та просування частин РСЧА з метою окупації східних польських територій Чехословацький легіон у Польщі під командуванням Л. Свободи 17 вересня, щоб уникнути німецького полону, виступив назустріч Червоній армії і 18 вересня 1939 р. вийшов на колону радянських військ. На запитання про походження підрозділу та його далішні завдання було отримано відповідь: «Ми чехословаки, військове угруповання з Кракова, добровільно переходимо на радянську територію» [34, 4]. Про складність тодішньої обстановки З. Клусакова-Свободова у мемуарах зі слів батька зазначає: «Входження на радянську територію було благополучним у ситуації, коли між Радами та Німеччиною вже був підписаний договір [йдеться про пакт Молотова – Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. – Авт.], а чехословаки йшли з боку Польщі, з території, яку Ради завойовували, де доходило й до збройних сутичок із польськими підрозділами» [34, 5]. Отже, чехословацькі легіонери були прийняті на землях СРСР не як біженці, а як військовий підрозділ у вигнанні.

Процес формування 1-го ОЧПБ почався 2 лютого 1942 р. у м. Бузулук Оренбурзької області (див. Додаток 1) у військових таборах польської армії під командуванням генерала В. Андерса на основі радянсько-чехословацької угоди про спільні дії проти нацистської Німеччини на території СРСР [31; 32; 33]. Очолив його підполковник чехословацької армії Л. Свобода. «З самого початку Л. Свобода готував такий підрозділ, який був би готовий до активних бойових дій на фронті. Це відбувалося всупереч планам Міністерства національної оборони в Лондоні, яке вбачало в ньому лише символічний підрозділ, що мав брати участь у боях лише в останні дні війни, при визволенні окупованої Німеччиною Чехословаччини» [34, 12].

До батальйону вступили військовослужбовці колишнього Чехословацького легіону в Польщі, чехословацькі біженці, що знайшли притулок на радянській території, а також громадяни СРСР, чехи та словаки за етнічним походженням [23, 185]. У наказі ДКО «Про укомплектування на території СРСР чехословацьких частин карпато-руси́нами, українцями та словаками, що перебували до розчленування Чехословаччини в чехословацькому громадянстві» зазначалося: «1) Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 листопада 1942 р. доручити НКВС СРСР звільнити осіб, які перебувають в ув'язненні на радянській території як засуджені, інтерновані... карпато-руси́нів, українців і словаків, які перебували до розчленування Чехословаччини в чехословацькому громадянстві. 2) Усіх осіб призовного віку, придатних до несення військової служби, направити

до м. Бузулук у розпорядження командира чехословацької бригади, надавши їм проїзні документи, а також усі види продовольства відповідно до норм тилового пайка № 3 Червоної Армії» [20]. Зі спогадів Л. Свободи: «1942 рік був роком дуже важким... У той період сім польських дивізій генерала Андерса, дві з яких перебували в м. Бузулук, готувалися до евакуації з Радянського Союзу [на Середній Схід. - Авт.]... Всі патріоти, які прибували до Бузулука, одягали військову форму з повним усвідомленням відповідальності моменту: нацисти наступали, рвалися до передгір'я Кавказу, до Волги... У Бузулук приїжджали політичні емігранти, яким вдалося уникнути розправи гестапо, - комуністи й некомуністи, політичні та профспілкові діячі, чоловіки та жінки... Значно посилила нас група технічних фахівців із заводів "Шкода"» [24].

Особовий склад 1-го ОЧПБ був обмундирований в англійську форму з чехословацькими військовими розпізнавальними знаками й мав радянську стрілецьку зброю (кількість в одиницях): пістолети й револьвери - 47; гвинтівка (Мосін) - 192; самозарядна гвинтівка (Токарев, СВТ-40) - 553; снайперська гвинтівка - 10; пістолет-кулемет (ППШ-41) - 47; кулемет (Дегтярьов, ДП-27) - 40; кулемет (Максим, 1910) - 12; протитанкова рушниця (ПТРС-41) - 16; протитанкова гармата 45 мм - 2; міномет ротний 50 мм (ПМ-40) - 9; міномет батальйонний 82 мм (ПМ-41) - 9 [12]. В організаційних питаннях батальйон підпорядковувався Чехословацькому тимчасовому уряду у вигнанні (Лондон), в оперативних - вищому командуванню радянських військових частин, до яких його було приписано. Етнічний склад батальйону на початку його формування був такий: 277 чехів, 21 словак, 286 євреїв і 1780 українців із Закарпаття [11, 42].

30 січня 1943 р., в момент відбуття з Бузулука на фронт під Харків (див. Додаток 2), він складався з 974 осіб (26 офіцерів, 10 ротмістрів, 244 унтер-офіцери, 694 рядових), 38 із яких були жінки, і став першою союзницькою частиною на радянсько-німецькому фронті [2, 18-19]. Оцінюючи участь 1-го ОЧПБ у боях на Східному фронті у складі частин РСЧА, З. Клусакова-Свободова писала в мемуарах: «Саме історична роль легіонерів у справі створення нашої держави [Чехословаччини. - Авт.], стала для закордонного опору в роки Другої світової війни прикладом і джерелом натхнення. Їхня боротьба на фронтах разом із широким внутрішнім опором ввела Чехословаччину до кола воюючих держав-переможниць антигітлерівської коаліції» [34, 54].

Оборонні та визвольні бої за Харків і Харківську область вважаються одними з найдраматичніших на Східному фронті Другої світової війни. Харків виконував роль важливої транспортної розв'язки, що контролювала стратегічний напрямок Москва - Кавказ. Оволодіння групи армій «Південь» цим важливим промисловим і стратегічним центром дало б змогу в перспективі використувати його для наступу до нафтоносних районів Кавказу, а сусідство з багатими сільськогосподарськими областями УРСР перетворювало місто на центр зосередження продовольчих ресурсів для відправки до Німеччини. З огляду на це командування й Вермахту, й РСЧА ретельно планувало стратегію щодо

захоплення/визволення міста. У результаті контрнаступу радянських військ під Сталінградом до середини лютого 1943 р. було відвойовано значні території СРСР від Волги до Дніпра. Частини РСЧА стрімко рухалися на Захід, отримавши наказ до настання весняного бездоріжжя захопити плацдарм на правому березі Дніпра [4, 21].

Після визволення Харкова 16 лютого 1943 р. радянські частини Південно-Західного фронту розгорнули наступ по широкій лінії – до 400 км, погано закріплюючись у визволених районах, часто будучи ізольованими від служб тилу, обозів із боєприпасами та продовольством. Цю помилку Ставки Верховного головнокомандування (далі – СВГК), Генерального штабу, командувачів Південно-Західного (генерал М.В. Ватутін) і Воронезького (генерал-лейтенант Ф.І. Голіков) фронтів використало командування Вермахту: танкові дивізії генерал-фельдмаршала Е. фон Манштейна почали блискавичний контрнаступ 19 лютого – 14 березня 1943 р. на Харків, використовуючи південні та південно-західні підступи за 65 км від міста – район р. Мжа під Змієвом і Мерефу (див. Додаток 4).

Спробувавши швидко захопити Харків, Вермахт зустрів потужний опір частин РСЧА. Не досягнувши успіху в районі с. Таранівка, німецьке командування вирішило перенести напрямок удару на північний захід, щоб форсувати р. Мжа поблизу с. Соколове й розвинути наступ через смт Безлюдівка на Харків. На північний схід від Мжі, на рубежі хуторів Тимченки й Артюхівка вранці 3 березня 1943 р. зайняв оборону 1-й ОЧПБ під командуванням підполковника Л. Свободи, включений до складу 3-ї танкової армії (від 6 березня 1943 р. – 6-ї армії) Воронезького фронту, переданий в оперативне підпорядкування 25-й гвардійській стрілецькій дивізії (генерал-майор П.М. Шафаренко) і направлений на одну з найвідповідальніших ділянок фронту на південно-західних підступах до Харкова, де він і дістав своє «бойове хрещення».

У структурі батальйону на той період було шість рот (три піхотні, кулеметна, протитанкова й мінометна) та чотири взводи (автоматників, постачання, зв'язку й саперний) [12]. Батальйон зайняв оборону на північному березі р. Мжа між Мерефою та Змієвом, щоб не допустити форсування річки супротивником (див. Додаток 4). Соколове на південному березі річки стало ключовим опорним пунктом укріпленого району, де оборону утримували 1-ша піхотна рота під командуванням надпоручика О. Яроша (див. Додаток 3), 2-га піхотна рота під командуванням надпоручика Кудлича, кулеметна рота під командуванням надпоручика Я. Лома, мінометний взвод під командуванням підпоручика Ф. Бедржика, взвод автоматників під командуванням підпоручика А. Сохора. Батальйон був посилений танковими та артилерійськими частинами, включно з БМ-13 – радянськими бойовими машинами реактивної артилерії. «Щоб батальйон міг виконати бойове завдання, він був посилений бойовими засобами, що не були в його особовому розпорядженні. Підполковнику Свободі були виділені й передані в підпорядкування радянська танкова бригада, загін гвардійських ракетометів, два артилерійські загони, а в ході боїв іще й протитанкова артилерія» [34, 57].

Аналіз джерел особового походження (мемуари, щоденники, нотатки командирів частин РСЧА та 1-го ОЧПБ, а також їхнього рядового складу) свідчить про те, що радянські та чехословацькі підрозділи перебували в тісній взаємодії. За словами командувача 1-го ОЧПБ Л. Свободи, лінію оборони біля с. Соколове разом із 1-м ОЧПБ утримували частини 25-ї та 62-ї гвардійських стрілецьких дивізій: спільними зусиллями, злагоджено діяла розвідка 73-го гвардійського полку (капітан В.А. Поліщук) та чехословацького батальйону (підпоручик А. Сохор); на стику червоноармійських формувань були створені два ротні опорні пункти: в Соколовому оборону тримала 1-ша піхотна рота ОЧПБ (надпоручик О. Ярош), а поруч, на висоті 162,3, – 1-ша гвардійська стрілецька рота (лейтенант М.Г. Бекшин) та червоноармійський протитанковий резерв. 6 березня до Соколового вирушила й стала на пряме наведення протитанкова батарея (капітан М.А. Мутєв), вогневі позиції артилерії РСЧА були облаштовані в бойових порядках чехословацьких добровольців [24].

Найкривавіші бої за участю 1-го ОЧПБ точилися 8–9 березня 1943 р. Оцінюючи плани й тактику командування Вермахту на ділянці фронту під Соколовим, а також бойові можливості свого батальйону, Л. Свобода зазначав у мемуарах: «Гірким і кривавим було наше перше бойове хрещення... У кожному танку німці залишили баштових стрільців, які навели гармати на наші вогневі точки... Німецькі танки, що здавалися мертвими, ожили, їхні гармати били досить влучно. Кулеметні гнізда були зруйновані, бійці швидко перебралися на інші позиції. 14 танків супротивника знову були спрямовані на північно-західний край села. Дещо пізніше, о 15:30, із лісу поблизу Гонтаря з'явилося ще близько 60 німецьких танків. У супроводі двох батальйонів автоматників на 14 бронетранспортерах вони атакували захисників Соколового з південного заходу... Встановлені на танках вогнемети підпалили солом'яні стріхи хат на околиці села...» [24].

Командир 73-го гвардійського стрілецького полку, учасник бойових дій під с. Соколове М.Г. Штиков зазначає в мемуарах: «Те, що я бачив особисто й про що дізнавався з інформації штабу батальйону Л. Свободи, свідчило про надзвичайно впертий і жорстокий характер бою. Побачивши перед собою чехословацьких воїнів, гітлерівці вирішили довести свою перевагу й билися з якоюсь показною люттю. Вони йшли напролом, незважаючи на втрати» [30, 135]. З військово-польового щоденника чехословацького волонтера, історика М. Броже: «У ході бою 8 березня добровольці роти Отакара Яроша відбили 8 атак супротивника, підбили 19 танків і 6 бронетранспортерів з автоматниками 4-ї німецької танкової армії. Було знищено близько 300 солдатів та офіцерів батальйону автоматників супротивника. Утрати батальйону теж були чималі: 86 убитих і 56 поранених» [3, 2].

У бою командир 1-ї піхотної роти 1-го ОЧПБ О. Ярош дістав два поранення, однак не переставав командувати роткою (див. Додаток 5). Останні хвилини життя тридцятирічного надпоручика були справді героїчними: він загинув, піднімаючи волонтерів у контратаку проти німецьких танків, які розстрілювали позиції його

роти. Учасник подій Ярослав Перні, який вижив у цьому бою, так описав смерть свого командира: «Близько десяти німецьких танків прорвалися до церкви. Один із них майже на десять метрів під'їхав до її воріт і відкрив вогонь. Снаряди рвалися вже всередині церкви, коли звідти вибіг Отакар Ярош. Він на бігу відчепив від пояса в'язку гранат із наміром кинути в танк, який перебував уже за п'ять метрів. Та раніше, ніж Ярош устиг це зробити, він упав мертвий біля ганку, розстріляний чергою з танкового кулемета. Танк наїхав на нього, гранати вибухнули, машина перекинулася набік» [22, 124]. О. Ярош став першим іноземним громадянином, удостоєним звання Героя Радянського Союзу (посмертно).

Запеклі бої червоноармійських і чехословацьких підрозділів із силами Вермахту тривали 9 березня 1943 р. У штабі батальйону Л. Свободи було ухвалено рішення - разом із підрозділами 81-го полку атакувати супротивника, що вклинився в район с. Соколове. Зі спогадів Л. Свободи: «У результаті чотирьохгодинного запеклого бою 2-га рота під командуванням надпоручика Кудлича виконала своє завдання й повернулася на вихідні позиції. Вона знищила три танки, чотири кулемети й десятки есесівців... Наступного дня батальйон утратив надпоручика Кудлича... Він разом з іншими важкопораненими був відправлений до Харкова. Однак по дорозі санітарну машину атакував німецький літак» [24].

«Надвечір 9 березня 73-й і 78-й полки РСЧА оволоділи північною та південною околицями с. Таранівка і протягом наступної ночі та дня, 10 березня, вели бій із німецькими частинами, що контратакували. 10 березня о 18:00 супротивник кинув у бій близько полку піхоти і майже 40 танків, але й цього разу союзницькі частини утримали село», - зазначає у військово-польовому щоденнику М. Броже [3, 2]. Танковим дивізіям СС не вдалося прорватися до Харкова найкоротшим шляхом із півдня. Німці були змушені після перегрупування сил, використовуючи свою чисельну перевагу, перекинути їх більшу частину на північ.

1-й ОЧПБ утримував протитанкову оборону на північному березі р. Мжа до 13 березня 1943 р., коли дістав наказ відірватися від супротивника й передислокуватися на північний схід - за р. Сіверський Донець, після чого був виведений у резерв Воронежського фронту. Невдовзі батальйон було розгорнуто в 1-шу окрему Чехословацьку піхотну бригаду¹, яка брала участь у визволенні Києва, Білої Церкви та інших міст України в листопаді - грудні 1943 р. Пізніше з

¹ 15 травня 1943 р., відповідно до постанови Державного комітету оборони (далі - ДКО), на основі 1-го ОЧПБ була сформована 1-ша окрема Чехословацька піхотна бригада (далі - 1-ша ОЧПБр). 10 квітня 1944 р. на базі бригади почалося формування 1-го Чехословацького армійського корпусу, до складу якого ввійшли такі частини та з'єднання: 1-ша ОЧПБр, 2-га окрема чехословацька повітряно-десантна бригада, 3-тя ОЧПБр, окремий танковий полк, артилерійський полк, полк протитанкової артилерії, зенітно-артилерійський полк, батальйон зв'язку, саперний батальйон, медико-санітарний батальйон. У червні 1944 р. було сформовано автомобільний батальйон і 1-й окремий чехословацький винищувальний авіаполк (32 літаки) [12]. У серпні 1944 р. створена 1-ша окрема чехословацька танкова бригада (3 танкові й 1 мотопіхотний батальйон); у грудні 1944 р. - 1-ша окрема змішана чехословацька авіадивізія (2 винищувальні й 1 штурмовий авіаполк загальною чисельністю 99 літаків і 114 пілотів). До кінця війни корпус воював у складі 38-ї армії 4-го Українського фронту; брав участь у січні 1945 р. у Західнокарпатській операції, у березні 1945 р. - у Моравсько-Остравській операції. 30 квітня 1945 р. частини корпусу з боями вступили на чеські землі. Передовий загін корпусу на радянських танках 10 травня 1945 р. визволяв Прагу [7, 290; 9, 84]. У червні 1945 р. на базі корпусу почалося формування 1-ї армії Чехословацької народної армії. До кінця війни на фронті перебували 18 087 бійців корпусу, разом із тилловими та навчальними частинами його чисельність становила 31 725 осіб [8, 165].

неї був сформований 1-й Чехословацький армійський корпус, що став основою Чехословацької народної армії.

Отже, бойові дії 8-13 березня 1943 р. в районі с. Соколове стали символом бойового братерства слов'янських народів у боях проти сил Вермахту. За героїчну оборону Соколового – складову частину третьої битви за Харків – звання Героя Радянського Союзу дістали командир 1-ї піхотної роти 1-го ОЧПБ О. Ярош (по смертно), командир взводу автоматників А. Сохор. Командир батальйону Л. Свобода був нагороджений орденом Леніна; 87 чехословацьких добровольців – орденами та медалями СРСР. У боях за Соколове загинули 112 добровольців, серед яких 3 командири рот, 10 командирів взводів; 106 солдатів були поранені й майже 30 оголошені зниклими безвісти (включно з тими, хто потрапив у німецький полон). До контингенту загиблих слід зарахувати й 11 чехословацьких волонтерів, по-звірячому вбитих після нападу німців 13 березня 1943 р. на 1-шу військову лікарню Харкова, куди їх було доставлено пораненими [3, 3]. Ці події побічно відображені в мемуарах Л. Свободи: «Групу чехословацьких поранених, які перебували в цей час у Харкові, вивів Антонін Сохор. Не всі тоді врятувалися: багато хто загинув у харківській лікарні чи на вулицях міста» [24]. Але кількість і окремі імена загиблих чехословацьких волонтерів встановлені тільки в наш час.

Отже, батально-історична трагедія іноземного полікультурного військового формування – 1-го ОЧПБ, який був створений і діяв на території СРСР у складі РСЧА в 1942-1943 рр., – є складовою трагічного завершення Харківської оборонної операції 19 лютого – 14 березня 1943 р.: місто втретє довелося здати німецьким силам групи армій «Південь». Третя битва за Харків показала стратегічні й тактичні прорахунки радянського командування, а також високу боєздатність сил Вермахту, що призвело до поразки радянсько-чехословацьких військ та їх оточення біля Лозової (так званий Кегичівський котел) і Харкова, в районі Змієва – Чугуєва. Однак уміло скоординовані бойові дії 1-го ОЧПБ з 25-ю та 62-ю гвардійськими стрілецькими дивізіями, особисті мужність і героїзм чехословацьких волонтерів допомогли військам Воронежського фронту (генерал-лейтенант Ф.І. Голіков) виграти кілька днів, щоб сили Центрального фронту (генерал К.К. Рокоссовський) і 60-ї армії (генерал І.Д. Черняхівський) підійшли до Сіверського Дінця. Чехословацькі волонтери разом із підрозділами РСЧА виконали своє бойове завдання.

Ведучи мову про перспективу досліджень, варто вказати на необхідність продовження ґрунтовного вивчення історії інтернаціональних військових формувань, створених на території СРСР, зокрема 1-го ОЧПБ, під кутом етнічної, усної та повсякденної історії.

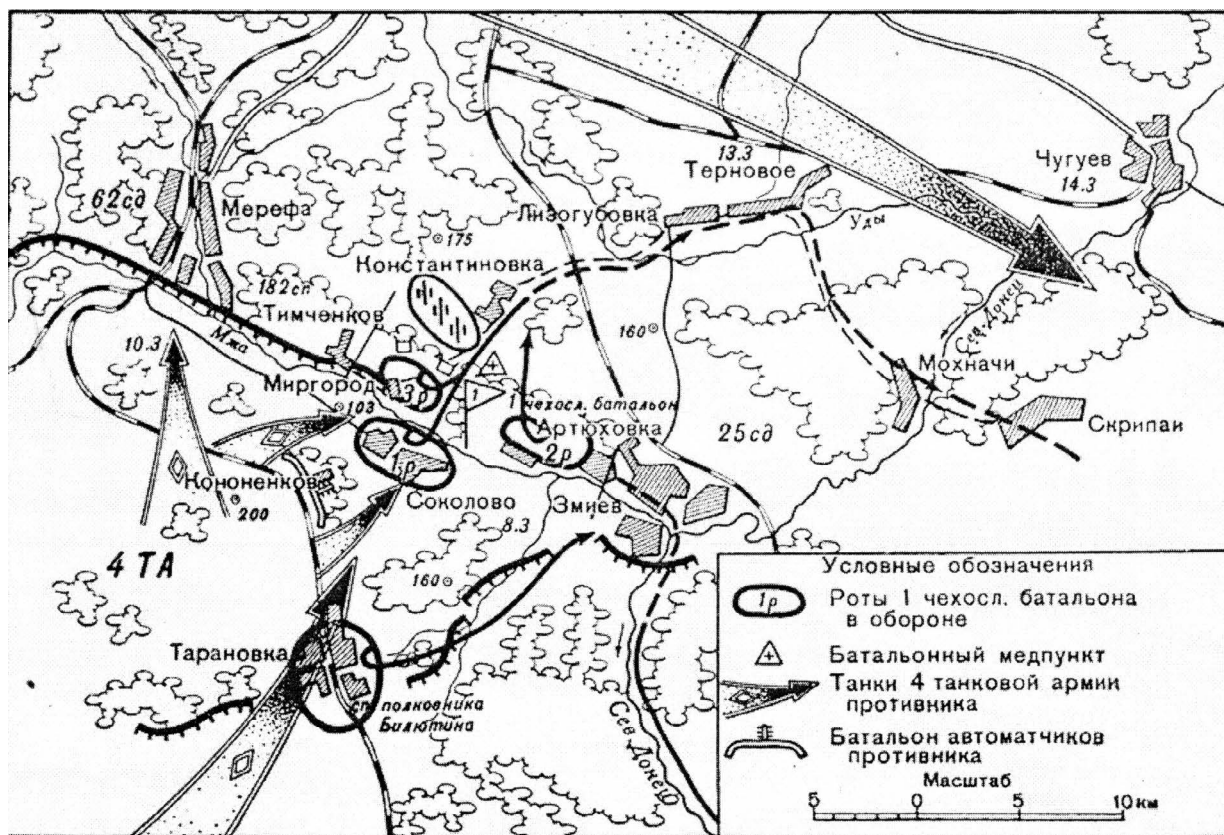
1-й ОЧПБ (м. Бузулук, лютий 1942 р.) [2, 165]

Командувач 1-го ОЧПБ підполковник Л. Свобода приймає донесення командирів рот перед відправленням на фронт (м. Бузулук, січень 1943 р.) [2, 167]

Командир 1-ї роти 1-го ОЧПБ надпоручик Отакар Ярош;
його військове посвідчення [12]

Карта-схема бойових дій 1-го ОЧПБ у районі с. Соколове 8-13 березня 1943 р. в контексті третьої битви за Харків [26]

Діорама «Бій біля с. Соколове 8 березня 1943 року»: О. Ярош веде 1-шу роту 1-го ОЧПБ в атаку (з експозиції Зміївського краєзнавчого музею)

1. Абатуров В. Харьков – проклятое место Красной Армии / В. Абатуров. – М.: Яуза; ЭКСМО, 2008. – 539 с.
2. Братья по оружию. Подготовка иностранных военнослужащих. Исторический очерк / Под ред. И.Ю. Пахомова. – Рязань, 2013. – 190 с.
3. Броже М. Как это было... Выдержки из военного дневника 1-го чехословацкого самостоятельного полевого батальона в СССР, предназначенные для служебного пользования / М. Броже // Газета клуба «Красная звезда». – 2013. – № 1 (16). – 8 марта. – С. 2–3.
4. Впереди – Харьков: Из воспоминаний полководцев Великой Отечественной войны / И.С. Конев [и др.]. – Изд. 2-е. – Харьков: Прапор, 1988. – 123 с.
5. Грачев С.И., Петров Ф.П. Плечом к плечу. О боевом товариществе советских и чехословацких воинов / С.И. Грачев, Ф.П. Петров. – М.: Воениздат, 1958. – 132 с.
6. Гулаков А. Пам'ять серця: документальні нариси / А. Гулаков. – К.: Либідь, 2009. – 455 с.
7. За освобождение Чехословакии. – М.: Воениздат, 1965. – 388 с.
8. Зарождение народных армий стран-участниц Варшавского Договора (1941–1949 гг.). – М.: Наука, 1975. – 391 с.
9. История Чехословакии: в 3 т. – Т. 3. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 662 с.
10. Картавий С.Н. Создание в СССР иностранных военных формирований и подготовка для них офицерских кадров в годы Великой Отечественной войны: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.Н. Картавий. – Ярославль, 2000. – 236 с.
11. Компанієць І. Бойовий шлях чехословацьких і польських військ, з'єднань, створених на території СРСР / І. Компанієць // Історичні зв'язки слов'янських народів. – К.: Либідь, 1956. – С. 36–61.
12. Краткая история чехословацких военных формирований в составе Красной Армии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rubej.at.ua/forum/22-342-1>. – Назва з екрана.
13. Лесневский С.А., Соколовский В.И. Боевой союз. Братская дружба советских и польских воинов / С.А. Лесневский, В.И. Соколовский. – М.: Воениздат, 1958. – 246 с.
14. Маништейн Э. фон. Утерянные победы / Э. фон Маништейн. – М.: АСТ, 1999. – 896 с.
15. Марченко А.Д. Вместе были в бою: документальные повести / А.Д. Марченко. – Харьков: Прапор, 1989. – 185 с.
16. Моногаров И.М. В битве за Харьков / И.М. Моногаров. – Харьков: Прапор, 1983. – 264 с.
17. Москаленко К.С. На Юго-Западном направлении. 1941–1943. Воспоминания командарма: в 2-х кн. – Кн. 1 / К.С. Москаленко. – М.: Наука, 1973. – 255 с.
18. Новаковский Д.И., Марченко А.Д. Славное боевое содружество. Материалы к 30-летию Словацкого народного восстания и освобождения Чехословакии / Д.И. Новаковский, А.Д. Марченко. – М.: Знание, 1974. – 80 с.
19. О доблести, о подвигах, о славе: страницы истории Харькова периода Великой Отечественной войны: 2-е изд., доп. и перераб. / Сост. А.В. Меляков; редкол. С.И. Посохов и др. – Харьков: Золотые страницы, 2008. – 164 с.
20. Об укомплектовании формируемых на территории СССР чехословацких частей карпато-руссами, украинцами и словаками, состоявшими до расчленения Чехословакии в чехословацком гражданстве. Постановление № ГОКО-2428сс от 19 ноября 1942 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://volk59.narod.ru/VlasovtsyRKKK.htm>. – Назва з екрана.
21. Пауль К. Дорога в никуда: Вермахт и Восточный фронт / К. Пауль. – Смоленск: Русич, 2003. – 302 с.

22. Помним Тарановку и Соколово: Воспоминания и документы, впервые опубликованные в изданиях ЧССР: сб. документов; сост. А.Д. Марченко. – Харьков: Прапор, 1986. – 265 с.
23. Рессел А. По дорогам войны: Воспоминания / А. Рессел. – М.: Воениздат, 1978. – 352 с.
24. Свобода Л. От Бузулука до Праги / Л. Свобода [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/memo/other/svoboda_1/03.html. – Назва з екрана.
25. Соколов С. Животворные идеи боевого братства / С. Соколов // Военно-исторический журнал. – 1977. – № 6. – С. 65–71.
26. Сражение за Харьков (февраль – март 1943 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.co.uk/chapter.php_Krasnaya_Armiya_protiv_voysk_SS.html. – Назва з екрана.
27. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне: военно-исторический справочник. – М.: Воениздат, 1972. – 303 с.
28. Фей В. Танковые сражения войск СС / В. Фей. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 432 с.
29. Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни: документи й матеріали / Укладач О.В. Дьякова. – Харків: САГА, 2010. – 386 с.
30. Штиков М. Стояли насмерть / М. Штиков // Український історичний журнал. – 1981. – № 9. – С. 128–135.
31. Anders W. Bez ostatniego rozdziału / W. Anders. – London: GRYF Publishers, 1949. – 174 s.
32. Blum I. Zolnierze Armii Polskiej w ZSRR, stan osobowy, skład, socjalne czynniki integrujące / I. Blum. – Warszawa, 1967. – 265 s.
33. General Anders: zycie i chwala. – London, 1970. – 160 p.
34. Klusakova-Svobodova Z. Ludvik Svoboda / Z. Klusakova-Svobodova. – Praha, 1964. – 136 s.

© Лариса ЯМПОЛЬСКАЯ

1-й ОТДЕЛЬНЫЙ ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ ПЕХОТНЫЙ БАТАЛЬОН КАК ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ В СОСТАВЕ РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ В 1942–1943 гг.: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И БОЕВОЙ ПУТЬ

В статье проанализированы история создания и боевой путь интернационального военного формирования – 1-го отдельного Чехословацкого пехотного батальона под командованием Людвика Свободы, действовавшего на территории СССР в составе Рабоче-крестьянской Красной армии в 1942–1943 гг., его участие в Харьковской оборонительной операции 19 февраля – 14 марта 1943 г. Уточнены количественный и этнический состав подразделения, численность добровольцев, погибших в боях за с. Соколово 8–13 марта 1943 г.

Ключевые слова: интернациональное военное формирование, 1-й отдельный Чехословацкий пехотный батальон, Харьковская оборонительная операция, добровольцы.

THE 1ST SEPARATE CZECHOSLOVAK INFANTRY BATTALION AS AN INTERNATIONAL FORMATION IN THE COMPOSITION OF THE WORKERS' AND PEASANTS' RED ARMY IN 1942–1943: THE HISTORY OF CREATION AND THE BATTLE WAY

The history of international military formations, for example the Polish Army of General Vladislav Anders, the 1st Polish Infantry Division named after Tadeusz Kosciuszko, the 1st Separate Czechoslovak Infantry Battalion that were formed on the territory of the USSR during the World War II and fought in the Workers' and Peasants' Red Army isn't a well-studied problem of military history.

The article is devoted to the analysis of the military way of the international military formation, the 1st Separate Czechoslovak Infantry Battalion under the command of Ludvik Svoboda, which was operating on the territory of the USSR in the composition of the Workers' and Peasants' Red Army in 1942–1943, and its participation in the Kharkiv defensive operation on February 19th – March 14th, 1943.

General scientific and special historical methods of research have been used by the author.

After the signing of the Munich Agreement on September 29th, 1938 the group of Czechoslovak politicians, led by Edward Benes, formed in exile the overseas center of resistance to restore the statehood of the republic – the Czechoslovak Provisional Government in exile. The 1st Separate Czechoslovak Battalion was formed in February 1942 in Buzuluk of Orenburg region on the basis of the Soviet-Czechoslovak Treaty on joint actions against Nazi Germany on the territory of the USSR. The battalion included troops of the former Czechoslovak Legion in Poland, Czechoslovak refugees who found refuge in the Soviet territory, as well as Soviet citizens, Czechs and Slovaks by ethnic origin. The battalion personnel was dressed in English uniform, had Czechoslovak military titles and was armed with Soviet small arms. The battalion obeyed the Czechoslovak government in emigration in organizational matters and the highest command of the Soviet military units in the operational matters. The colonel of Czechoslovak Army Ludvik Svoboda has led it.

At the beginning of March in 1943 the Czechoslovak battalion was included in the 3rd Panzer Army of the Voronezh Front, transferred to the operational subordination of the 25th Guards Infantry Division and directed to one of the most important sections of the front in the southwestern approaches to Kharkiv. The battalion took up the defensive positions on the northern shore of the Mzha River between Merefa and Zmiyiv and received the task to prevent crossing the river by the forces of the Wehrmacht. The village Sokolovo on the southern riverbank became the key defense point for the battalion, which was defended by the 1st infantry company under the command of the supra officer Otakar Yarosh. Leading heroic defense on March 8th – 13th, 1943 the 1st Separate Czechoslovak Battalion held the occupied frontier, after it was taken to the reserve of the Voronezh Front.

The conclusions about the battle and historical tragedy of the foreign, multicultural military formation the 1st Separate Czechoslovak Battalion was a component part of the tragic completion of the Kharkiv defense operation on February 19th – March 14th, 1943 have been made by the author. The third battle for Kharkiv showed strategic and tactical faults of the Soviet command, high combat effectiveness of the Wehrmacht, which led to the defeat of the Soviet and Czechoslovak troops and the encirclement near Lozova, Kharkiv, Zmiyiv, Chuguyiv. However, the well-coordinated military operations of the 1st Separate Czechoslovak Battalion together with the 25th and 62d Guards Infantry Divisions, the personal courage and heroism of the Czechoslovak volunteers helped the troops of the Voronezh Front to win time that the troops of the Central Front and the 60th Army could approach the Siversky Donets. The Czechoslovak volunteers together with the Red Army units fulfilled their combat mission.

As a result of research the quantitative and ethnic composition of the battalion and the number of dead volunteers in the battles on March 8th – 13th, 1943 for the village Sokolovo have been clarified.

The study of the history of international military formations which were created in the Soviet territory, the research of hostilities in March 1943 in the context of oral history, biography studies, daily history, ethnic history has further developed.

Keywords: *Workers' and Peasants' Red Army, international military formation, 1st Separate Czechoslovak Infantry Battalion, Kharkiv defensive operation, volunteers.*